

KS. LECH STACHOWIAK
Łódź

GENEZA KSIĘGI IZAJASZA 1-39

Zagadnienie genezy wielkiej Księgi, obejmującej 66 rozdziałów, doczekało się dopiero w ostatnich dziesięcioleciach głębszych prac krytycznych. Wprawdzie od czasu wykazania różnej genezy trzech jej części, a także bardzo różnego czasu i środowiska powstania, interesowała krytyków idea przewodnia, która połączyła trzy różne części przekazane pod imieniem wielkiego proroka VIII wieku. Nie zdołano jednak takiej idei wykazać; nawet najnowsze prace są jeszcze dalekie od definitywnego rozwiązania.

Już cała starożytna tradycja (począwszy przynajmniej od III wieku przed Chr.) traktowała Iz 1-66 jako niepodzielną całość. Nawet sporadyczne próby wykazania dwóch oddzielnych tłumaczy najstarszego greckiego przekładu Septuaginty (oddzielnego dla Iz 1-39 i Iz 40-66) nie dały, mimo zastosowania nowych technik komputerowych, zadawalających wyników. Rękopisy qumrańskie z II i I wieku przed Chr. nie wykazują oddzielnych kopistów, co każe przypuszczać, że Zrzeszenie z Qumran uważało tę Księgę za jedną, niepodzielną całość.

Z drugiej strony do niezaprzeczalnych zdobyczy współczesnej krytyki literackiej, redakcyjnej i teologicznej należy wykazanie wewnętrznej złożoności Księgi. Wszyscy są zgodni, że Iz 1-39 zawiera materiały sięgające czasów samego proroka, choć nie brak tu licznych urywków – mniejszych i większych – pochodzenia późniejszego, nie mówiąc już o kolejnych redakcjach materiałów. Coraz to częściej jednak rozlegają się głosy wskazujące na – różnie rozumianą – jedność myślową całej Księgi. Tylko wyjątkowo uważa się dziś Iz 1-66 za zbiór materiałów prorockich zebranych pod patronatem Izajasza, wielkiego proroka VIII wieku. Prawdopodobnie powstanie Księgi było owocem dłuższej pracy redakcyjnej, choć jej przebieg można odtworzyć tylko hipotetycznie. Nie zawsze dobrym przewodnikiem tych prac jest pierwsza, najstarsza, część Księgi (Iz 1-39). Złożoność tej części została zaznaczona już wyżej. Poglądy dotyczące wyliczenia ewentualnych uzupełnień, ich objętości, pochodzenia czy

czasu powstania dalekie są od jednolitości. Wynikają one w znacznym stopniu z ogólniejszych poglądów krytyków na temat charakteru działalności prorockiej i sposobu mówienia sług słowa czy własnych przekonań religijnych. Przekonanie dawnych lat, jakoby prorocy byli przede wszystkim autorami krótkich wypowiedzi, rozwijanych czy uzupełnianych potem bądź przez nich samych, bądź częściej przez ich uczniów, wywołało tendencje do dzielenia wypowiedzi prorockich na najmniejsze jednostki literackie, do atomizacji tekstu biblijnego. Strukturalizm XX wieku nakazywał szukać wśród tego materiału sensownego planu czy układu, przypisywanego z zasady kolejnym redaktorom. Historia form literackich stara się odtworzyć drogę i sens tych zbiorów, historia tradycji prorockich i redakcji odtwarza środowisko już nie tylko proroka, ale i wszystkich tych, którzy przyczynili się do powstania obecnej postaci Księgi.

Badania te, obciążone szeregiem hipotez, prowadzą do bardzo różnych rezultatów, często rozbieżnych lub nawet sprzecznych. Toteż obecnie rozlegają się liczne głosy domagające się bardziej integralnego spojrzenia na Księgę Izajasza. Choć niezaprzeczalne pozostało przekonanie, że Iz 1-39 jest owocem intensywnej pracy literackiej i teologicznej, trwającej długo jeszcze po śmierci proroka, nadal brak zgody co do tego, jakie były etapy tej pracy, ilu redaktorów i w jakich czasach było w nią zaangażowanych. Nie wiadomo też, jakie przyświecały ich pracy intencje oraz w jakim sensie przekształcili i uzupełnili słowa Izajasza. Analiza ta nie ma służyć oddzieleniu „autentycznych” słów proroka od „drugorzędnej” interpretacji (przedstawianej niekiedy jako „zniekształcenie” pierwotnej myśli proroka). Takie ujęcie struktury Księgi oznaczałoby całkowite niezrozumienie, czym jest biblijny przekaz jako słowo Boże. Późniejsze opracowanie słów prorockich, ich aktualizacja, nie stanowi refleksji jakiegoś znawcy tradycji prorockich czy nawet ich tendencji, lecz jest żywym echem nowej sytuacji ludu Bożego, który odnajduje w słowach Izajasza aktualne dla siebie problemy czy wskazówki, widząc je w nowych wymiarach. Te autorytatywne interpretacje, różnie określane przez krytykę – jako „refleksje”, aktualizacje czy *relectures* – są w takim samym sensie autorytatywnym słowem Biblii, co i wypowiedzi proroka spisane i przekazane przez uczniów czy bezpośrednich słuchaczy. Z takich rozważań płynie oczywista korzyść: możliwość rozumienia słów we właściwej perspektywie historycznej, teologicznej, a nawet społecznej, nie mówiąc już o poprawności interpretacji egzegetycznej. Jakie więc jest pokłosie dotychczasowych prac tego typu i jakie otwierają się perspektywy przed dalszymi badaniami?

Najpierw należy stwierdzić, że Księga nie pozwala na jasny pogląd, czy sam prorok spisał przynajmniej niektóre ze swych mów. Trudno uważać za taką wskazówkę Iz 8, 1-4 lub 8, 16, choć nie wykluczają one pewnej działalności literackiej Izajasza. O wiele bardziej prawdopodobna jest ona jednak u uczniów

proroka, choć nie wiadomo, czy należy ich traktować jako formalnych uczniów, czy też raczej jako „zwolenników”. Oni to stanowią w każdym razie pierwsze, bodaj najważniejsze ogniwo przekazu mów prorockich. Poglądową lekcję, jak należy rozumieć przekazywanie mów prorockich w celu spisania, daje Jr 36, 2. 4. 18. Nic jednak nie upoważnia do przypuszczenia, że w podobny sposób polecił spisać swe mowy Izajasz. Zresztą w wypadku Jeremiasza nastąpiło spisanie na wyraźne polecenia Jahwe (por. jednak Jr 36, 32!) i nie stanowiło czynności symbolicznej jak napisanie imienia na tabliczce (Iz 8, 1). Nie należy też przeceniać spisanej formy mów. O wiele większą rolę, jak się wydaje, odgrywał żywy przekaz słowa. Nawet na tym etapie nie należy wykluczać aktualizacji czy adaptacji, o których była mowa wyżej. Podsumowując ten najdawniejszy etap powstawania Księgi, należy powiedzieć, że nie znamy nawet w przybliżeniu jego przebiegu.

Oczywiście pewną rolę w gromadzeniu i powstawaniu spisanej formy Księgi odgrywały sytuacja ludu Bożego (reformy religijne, niewola babilońska) oraz sytuacja środowiska, znane dziś dość fragmentarycznie. O wiele łatwiej wykazać ich rolę później, zwłaszcza po niewoli babilońskiej. Wielu egzegetów, szczególnie starszych, powołuje się na liturgię synagogalną jako czynnik sprzyjający powstawaniu zbiorów. Może to dotyczyć co najwyżej dalszych losów mów Izajasza.

Dawniejsi egzegeci przyjmowali, że Księga Izajasza składała się pierwotnie ze zbiorów niezależnych, powstałych na przestrzeni dłuższego czasu¹. Wyróżniali kilka typów materiałów: pochodzące od samego Izajasza, przekazywane przez jego uczniów, anonimowe urywki prorockie. Z tych materiałów miały powstać zarysy dzisiejszej Księgi, uzupełnione dodatkami z czasów hasmonejskich (do roku 70 przed Chr.). Nie trzeba dodawać, że ostatnia sugestia okazała się zupełnie błędna, ponieważ dzisiejsza dokumentacja tekstowa pozwala na stwierdzenie, że już od II wieku Księga posiadała obecną postać i układ.

Pomijając autorów, którzy od początku stulecia nieznacznie tylko zmodyfikowali ten dość powszechnie przyjmowany schemat, wypada wymienić próbę O. Prockscha z lat międzywojennych². Przypisywał on samemu Izajaszowi jedynie dwa zbiory: oprócz rozdziałów 2-6 oraz 9, 7-10, 4 (mowy z okresu młodości) także rozdziały 28-31 i może 32 (z ostatniego okresu działalności); dalsze mowy dodałby jego uczniowie (7, 1-9, 6; 11, 1-9), którym przypisywał

¹ Na przykład B. Duham, K. Marti, a za nimi O. Kaiser (pierwotnie).

² O. Procksch jest autorem dwutomowego komentarza do obu części Izajasza (*Jesaja I*. Leipzig 1930), zdradzającego jednak tendencję do wprowadzania autorytatywnych poprawek w tekście (m.in. na podstawie metrum). Był to przez długi czas jedyny kompletny komentarz do całej Księgi Izajasza.

także mowy przeciw obcym narodom (w większej części). Po niewoli wprowadzono, jego zdaniem, dalsze liczne uzupełnienia.

W latach powojennych godną uwagi jest struktura zaproponowana przez znakomitego znawcę problematyki profetyzmu – G. Fohrera³, który wyróżnia w Iz 1-39 siedem zbiorów „izajaszowych”, zbudowanych przeważnie w analogiczny sposób (zasadniczy korpus, fragment lub fragmenty mów, końcowa obietnica). Tak więc wyróżnia: a. 1, 2–2, 4(5); b. 2, 6–4, 6; c. 5, 1-24 oraz 10, 1-3(4); d. 6, 2–8, 18, ewentualnie także 5, 14–17. 24); e. 9, 7–11, 16 (ewentualnie 5, 25-29); f. 13-23 oraz 28, 1-6; g. 28, 7–32, 20. Oprócz tych siedmiu zbiorów przyjmuje Fohrer cztery dalsze, późniejsze przekazy dołączone do poprzednich, m.in. Iz 24–27 (tzw. Apokalipsa Izajasza)⁴, Iz 33-35 (liturgie prorockie oraz zapowiedzi sądu i zbawienia eschatologicznego), a także Iz 36-39, dodatek z 2 Krl 18, 13. 17–20, 19. Przedstawiony podział wykazuje tendencję do atomizacji tekstu, choć znalazł szeroką akceptację wśród zwolenników strukturalizmu biblijnego.

Zupełnie inny punkt widzenia reprezentuje J. H. Eaton⁵, który uważa, że zbiory Iz 1-12 oraz Iz 28-33 zostały zestawione przez samego Izajasza, następnie zaś były przekazywane przez jego uczniów z pokolenia na pokolenia i uzupełniane dalszymi materiałami. Krytyk ten odrzuca rozumienie Księgi Izajasza jako antologii różnych wypowiedzi prorockich, broniąc jednocześnie jednolitości tradycji (nie wyłączając Iz 40-66!). Jego hipoteza spotkała się z dość powszechną krytyką.

Jakkolwiek orientacja wyznaniowa odgrywa w egzegezie krytycznej coraz mniejszą rolę, wypada przytoczyć rozwiązania katolickie w nowszych czasach; przyjmuje ona wiele założeń krytyki, zwłaszcza umiarkowanej. Jako przykład wypada wymienić propozycję budowy Księgi Izajasza opracowaną przez J. Scharberta⁶. Za najdawniejszy rdzeń Księgi, opracowany przez samego Izajasza lub uczniów, uważa on kompleksy: Iz 6, 1–9, 6, dalej Iz 5, Iz 9, 7–11, 16; Iz 2, 1 i 2, 6–4, 6 oraz 28-31. Iz 1, 2–2, 5 zawiera mowy autentyczne, dodane jednak dopiero po śmierci Izajasza przez jednego z jego uczniów,

³ *Entstehung, Komposition und Überlieferung von Jesaja 1-39*. W: *Studien zur alttestamentlichen Prophetie 1949-1965*. Berlin 1967 s. 113-147. W dalszych publikacjach Fohrer zmodyfikował nieco swe poglądy.

⁴ Por. zwłaszcza: J. V e r m e y l e n. *La composition littéraire de l'«apocalypse d'Isaïe»*. „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 50:1974 s. 5-38 (zob. jednak artykuł tegoż autora we „Foi et vie” 33:1994 s. 3-20); B. O t z e n. *Traditions and Structures of Isaiah XXIV-XXVII*. „Vetus Testamentum” 24:1974 s. 196-206.

⁵ *The Origin of the Book of Isaiah*. „Vetus Testamentum” 9:1959 s. 138-157.

⁶ *Das Entstehen der prophetischen Bücher*. W: *Bibel und zeitgenössischer Glaube*. Klosterneuburg 1965 s. 204-211.

natomiast Iz 13-23 powstałyby (zostałyby dodane) w czasie niewoli lub nieco później, po nich Iz 36-39, jeszcze później zaś Iz 24-27 i 35. Całość miałyby powstać około roku 250 przed Chr. Zdaniem egzegety włoskiego P. Zerafy⁷ rdzeń Księgi Izajasza (Iz 6 i Księga Emmanuela⁸) powstały za Ezechiasza, a dopiero z początkiem niewoli – kiedy nastąpiła pierwsza reinterpretacja Księgi – uzupełniono te zbiory dalszymi groźbami i sekcją biograficzną. Hipoteza ta nie znalazła wielu zwolenników. Dalsze próby egzegezy katolickiej włączyły się już bardziej bezpośrednio w nurt współczesnej egzegezy krytycznej.

Na baczniejszą uwagę zasługują dwie bardzo różne prace krytyczne na szeroką skalę: H. Bartha⁹ oraz J. Vermeylena¹⁰. Barth zajmuje się głównie etapem pracy redakcyjnej nad Księgą Izajasza, przeprowadzonym w okresie hegemonii asyryjskiej lub raczej pod jej koniec, choć przy sposobności omawia także całokształt redakcji w jej historii. Jego zdaniem od samego Izajasza pochodzi pamiętnik z wojny syro-efraimskiej (Iz 6-8), nadto Iz 28, 7b – 30, 17. Wokół nich dodawano stopniowo inne materiały. Najbardziej produktywna była, jego zdaniem, redakcja „asyryjska”, dokonana pod koniec świetności imperium, a raczej gdy zaczęło się ono chylić ku upadkowi. Chodzi o lata Jozjasza (ok. roku 621-616 przed Chr.), kiedy perspektywa uwolnienia Judy spod jarzma asyryjskiego stała się realna. Obce mocarstwo, chylące się pod naporem Babilończyków, wypełniło swoją rolę dziejową w ręku Jahwe, oczyściło naród z nieprawości; każdy przyszły napad wrogów skazany jest na niepowodzenie, a na tronie Dawida zasiadł władca obdarzony w specjalny sposób duchem Jahwe – Jozjasz. W drobiazgowej analizie autor ten wymienia teksty dodane przy tej okazji: Iz 7, 8b. 18-19; 8, 4. 7(?); 8, 23b-9, 6; 10, 16-19; 14, 24-27; 30, 27-33; 31, 5. 8b-9. W czasie niewoli nastąpiła nowa reinterpretacja, a w wieku V dodano mowy przeciw narodom obcym i wreszcie w wieku IV/III pro-roctwa uniwersalistyczne i wypowiedzi o „reszcie Izraela”. Oczywiście propo-

⁷ *Il resto di Israele nei profeti preesilici*. „Angelicum” 49:1972 s. 3-29.

⁸ Por. na ten temat: J. B e c k e r. *Isaias – der Prophet und sein Buch*. Stuttgart 1968 s. 30-32.

⁹ Pierwotnie rozprawa doktorska pt. *Israel und das Assyrienreich in den nichtjesajanischen Texten des Protojesajabuches*. Hamburg 1974 (poligr.), dalej uzupełniona i rozszerzona monografia pt. *Die Jesajaworte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesajaüberlieferung*. Neukirchen 1977.

¹⁰ Także ta praca stanowiła pierwotnie pracę doktorską: *Structure et composition littéraire d'Is 1-35*. Louvain 1972 (mps), następnie ukazała się w postaci rozszerzonej: *Du prophète Isaïe à l'apocalyptique Isaïe I-XXXV miroir d'un demi-millenaire d'expérience religieuse en Israël*. T. 1-2. Paris 1977-1978.

nowana przez Bartha „produktywna” rola szkoły izajaszowej jest czystą hipotezą, zbyt mocno eksponowaną na tle całości pracy redakcyjnej.

Dwutomowa praca Vermeylena przedstawia, na tle drobiazgowej analizy krytycznej Iz 1-35, diachroniczną syntezę kompozycji Księgi Izajasza¹¹. Punkt wyjścia także dla niego stanowią zbiory, które odczytywano wielokrotnie w ciągu wieków. Kolejne *relectures* powstały za czasów Manassesesa i Jozjasza, następnie w czasie niewoli, w duchu deuteronomistycznym (dwukrotnie), w pierwszej i drugiej połowie V wieku i wreszcie w wieku IV, u schyłku epoki perskiej. Księga Izajasza byłaby zwierciadłem doświadczenia religijnego, uwarunkowanego wydarzeniami historycznymi i politycznymi¹².

Nowsze próby przedstawienia zagadnienia nie wniosły istotniejszych zmian. Pewna zmiana nastąpiła jedynie w odniesieniu do punktu wyjścia: przesunięto go z pierwszych rzekomych zbiorów Iz 1-39 na drugą lub trzecią część Księgi, dopatrując się w nich elementu porządkującego całość Księgi. Standardowy komentarz do Izajasza wydawany w Neukirchen został opracowany przez różnych autorów. Jego pierwsza część, pióra H. Wildbergera¹³, nie posiada ogólnego wprowadzenia do Księgi, choć w komentarzu do poszczególnych perykop dzieli zasadniczo wyłożone wyżej uwagi krytyczne. Nowego rozwiązania nie reprezentuje także wstęp do Starego Testamentu przedstawiony przez R. Rendtorffa¹⁴. Ogranicza się on do stwierdzenia, że Księga Izajasza stanowi wielowarstwową kompozycję z dłuższą historią powstania¹⁵, choć i on wskazuje na znaczenie opracowań po niewoli babilońskiej (Iz 56, 1), które chciały stwierdzić, iż Izajaszowe posłannictwo o sędzie Jahwe nie jest Jego ostatnim słowem, a zbawienie jeszcze nie nadeszło¹⁶. Z licznych innych prób nowego ujęcia problematyki wypada wymienić jedno – B. Gosse’a z roku 1992¹⁷. Autor ten wielokrotnie poprzednio zajmował się zagadnieniem, modyfikując nieco wcześniejsze ustalenia¹⁸. W ostatnim artykule wrócił do poprzednio już suponowa-

¹¹ Tamże s. 653-752; por. jednak „Foi et vie” 33:1994 s. 3-20.

¹² W konkluzji autor pisze: „Każda generacja czytelników Proto-Izajasza, który się kształtował, rozumiała na swój sposób postać proroka i istotę jego orędzia. Ta różnorodność odzwierciedla zróżnicowanie sytuacji politycznej, socjalnej, ekonomicznej i religijnej Izraela, sytuacji ciągle się zmieniającej. Dzieło jest więc świadkiem żywej wiary, wzlotów i upadków, obaw i przejawów nadziei całego narodu”.

¹³ *Jesaja 1-12*. Neukirchen 1972.

¹⁴ *Das Alte Testament. Eine Einführung*. Neukirchen 1983.

¹⁵ Tamże s. 211.

¹⁶ Tamże s. 212.

¹⁷ *Isaïe 1 dans la rédaction du livre d’Isaïe*. „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 104:1992 s. 52-66. Tenże autor zajmował się problematyką wielokrotnie (por. przyp. 1-2 w wymienionym artykule).

¹⁸ Zob. szczególnie: *Isaïe 34-35. Le châtimeut d’Edom et des nations, salut pour Sion. Contri-*

nej roli Iz 1 w rozumieniu całości Księgi¹⁹. Uważa on ten rozdział Księgi za rodzaj ostatniej interpretacji, rodzaj *relecture* powstałej w czasach Trito-Izajasza, zgodnie z sugestią wysuniętą już przez E. Jacoba²⁰.

Te różnorodne pozycje, oparte na rzetelnej analizie literackiej Księgi, mimo swych często przesadnych konkluzji, mają nader doniosłe znaczenie w naukowej interpretacji Księgi Izajasza. Dowiodły bowiem, że geneza Księgi Izajasza jest procesem dość złożonym, na którym wycisnęło znamię wiele pokoleń, a nadto były zaangażowane w nim różne czynniki. Wprawdzie często dochodzi do przesady w ich określeniu, zwłaszcza ilościowym, ale dziś już wiadomo, że sprowadzanie pracy redakcyjnej do jednego tylko środowiska – co niekiedy postuluje praktycznie ukierunkowana egzegeza – nie jest możliwe. Wśród nowszych krytyków proponowano często okres niewoli i środowisko Deutero-Izajasza jako główny nurt kompozycji Księgi²¹. Mimo niezaprzeczalnych podobieństw niektórych uzupełnień do drugiej części Księgi nie wydaje się, by można w ten sposób wyjaśnić całą jej strukturę. Zresztą osoba i działalność Deutero-Izajasza budzi szereg dyskusji i stawia liczne, aż dotąd otwarte kwestie. Z całą pewnością stwierdzić jedynie można, że rola autora Iz 40-55 jest nader ważna w kształtowaniu się Księgi, podobnie jak rola niewoli babilońskiej²².

Większość krytyków przyjmowała istnienie pewnych zbiorów (określanych i rozumianych jednak bardzo różnie) sięgających czasów Izajasza lub jego uczniów. Nie można jednak rozstrzygnąć z pewnością, czy istniały one kiedykolwiek w postaci spisanej; samo używanie odpowiednich form wprowadzających nie stanowi takiego dowodu. Dlatego dość trudno wyznaczyć ogólny nawet podział tekstu Iz 1-39, nie mówiąc już o dalszych częściach.

Najpierw należy zastanowić się, czy istniał w dawniejszych czasach jakiś ogólny schemat przedstawienia słów proroka. Wielu (zwłaszcza starszych) krytyków skłania się do przyjęcia jako dawnego następującego układu: groźby – mowy przeciw narodom obcym – prorocтва pocieszające. Krytycy ci starają się

bution à l'étude de la rédaction du livre d'Isaïe. „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 102:1990 s. 396-404.

¹⁹ Zob. m.in. G. F o h r e r. *Jesaja als Zusammenfassung der Verkündigung Jesajas.* „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 74:1962 s. 251-268.

²⁰ Por. E. J a c o b. *Essaie 1-12.* Genève 1987.

²¹ Por. B e c k e r, jw. s. 36-37. Pogląd ten podzielają wymienieni wyżej krytycy współcześni.

²² Przeczenia tę rolę Becker (tamże s. 40), stwierdzając jednoznacznie: „Rzekoma aktualizacja Księgi Izajasza nie stanowi w żadnym wypadku ciągłego procesu poprzez żywy przekaz w szkole, ale redakcję dokonaną w określonym czasie i w określonej sytuacji”. Redakcja ta miałaby powstać wprowadzając strukturalny układ wraz z dodatkami i uzupełnieniami; tylko okolicznościowo i drugorzędnie interweniowałyby w same słowa Izajasza.

odnaleźć go w poszczególnych sekcjach zbioru. Nie zaprzeczając podobnej budowie niektórych ksiąg prorockich (por. na przykład podobny układ Księgi Jeremiasza w przekładzie LXX), trzeba stwierdzić, że schemat ten był obcy czasom Izajasza i mógł odegrać pewną rolę jedynie w okresie ostatecznej redakcji Księgi.

Zwolennicy historii redakcji starają się aktualnie ustalić czas i sposób przeprowadzenia pracy redaktorów, nadto pokazać, „na ile redakcja starała się nadać nowy sens i nowe wymiary słowom Izajasza, za oparcie przy pisaniu mając własną sytuację i własny sposób myślenia”²³. Oczywiście praca ta zależy od tego, jak rozumieć ową „redakcję”. Jeśli przyjąć, że jest ona owocem działalności jednego środowiska dla całej Księgi, jak to czyni J. Becker²⁴, zadanie jest względnie łatwe i nietrudno przenieść się w jej środowisko, i „czytać jej oczami autentyczne słowa Izajasza”²⁵. Ale ten punkt widzenia, wywodzący się z tendencji do wykazania jednolitości całej Księgi, nie jest możliwy do przyjęcia. Naturalnie okres niewoli pozostawił tu dobrze uchwytnie ślady, podobnie jak autor Iz 40-55, a nawet (autorzy) Iz 56-66 zabierają niekiedy wyraźne głos, ale praca redakcyjna rozpoczęła się o wiele wcześniej. Rację wydaje się mieć zwłaszcza H. Barth, mówiąc o odczytaniu niektórych tekstów za Jozjasza, choć niewątpliwie przesadził w swej „produktywnej interpretacji antyaszyryjskiej”. Każdy z kolejnych redaktorów chce być wiernym uczniem wielkiego proroka i rzeczywiście nim jest, każdy chce, by przemawiał on – jeśli to możliwe własnymi słowami – do współczesnych czytelników w sposób aktualny. Toteż niewłaściwym sposobem egzegezy byłoby ściśle oddzielanie „autentycznych” słów Izajasza, opartych na „przeżyciach prorockich”, od „neutralizujących” czy nawet zniekształcających tekstów redaktorskich. Taki typ wykładu Księgi, spotykany jeszcze niekiedy tu i ówdzie, z trudem uniknie zarzutu wiwisekcji na żywym słowie Bożym Księgi.

Jak więc przedstawia się prawdopodobna kompozycja Księgi i jak można przeprowadzić jej przypuszczalny podział? Można zaproponować pięć części Iz 1-39. Najpierw przedstawimy strukturę Iz 1-12 również w 5 częściach. Pierwsza, Iz 1, 2-31, stylizowana jest na rodzaj summarium, rozumianego bardzo różnie: od syntezy mów Izajasza (częściowo bardzo wczesnych)²⁶ do *relecture* bardzo późnej, z czasów Trito-Izajasza²⁷. Druga część (wprowadzona

²³ Tamże s. 44.

²⁴ Tamże s. 40.

²⁵ Tamże s. 44.

²⁶ Tak G. Fohrer (*Jesaja 1 als Zusammenfassung...*), nieco inaczej P. R. Ackroyd (*Isaiah I-XII: Presentation of a Prophet*. „Vetus Testamentum”. Supplementum 29:1978 s. 16-48).

²⁷ Tak zwłaszcza ostatni krytycy.

drugorzędnym tytułem), Iz 2, 1 – 4, 6, zawiera mowy z wczesnej działalności proroka i została starannie opracowana przez redakcję; trzecia, Iz 5, 1-29(30), jest mało jednolita i łączy się częściowo z piątą, ale bazuje na mowach i „biada” wypowiedzianych przez samego proroka. Czwarta część jest przedmiotem rozbieżnych opinii: obejmuje ona Iz 6, 1–9, 6 i była do niedawna uważana przez wielu krytyków za najważniejszy i najdawniejszy rdzeń zbioru pod nazwą „Pamiętnika” z wojny syro-efraimskiej²⁸. Piąta wreszcie część, Iz 9, 7–12, 6, jest mało zwarta i nosi dobrze uchwytny ślady wtórnych opracowań redaktorskich.

Co do drugiej wielkiej części Iz 1-39, obejmującej rozdz. 13-23, zawierające nie tylko wypowiedzi przeciw obcym narodom, ale i szereg innych gróźb, trudno o określenie jej prehistorii. W każdym razie część ta powstała później, kiedy Iz 1-12 stanowiło już mniej lub bardziej zwartą całość. Najprawdopodobniej uległa ona konfrontacji z innymi zbiorami tego typu, istniejącymi już w chwili redakcji końcowej całej Księgi. Także tutaj zdania co do historii redakcji są nadal bardzo rozbieżne.

Natomiast względnie powszechna zgoda panuje co do Iz 24-27. Rozdziały te nie pochodzą od Izajasza, choć starają się w niektórych miejscach w widoczny sposób nawiązywać do jego mów²⁹. Powstały najprawdopodobniej około roku 400 przed Chr. lub nawet nieco później.

Czwarta większa część, Iz 28-35, obejmuje mowy z ostatniej działalności proroka, związanej z najazdem Senacheryba w roku 701; została ona dość gruntownie opracowana przez przynajmniej dwie kolejne redakcje. Struktura tej części wymagałaby rozważań szczegółowych, które niepodobna podjąć w ramach tego artykułu; dotyczy to zwłaszcza Iz 28 i 33-35. W dzisiejszej swej postaci czyni ta część wrażenie materiału bardzo różnorodnego, jednak zasadniczo związanego z postacią wielkiego proroka.

Bardziej z pragnienia zebrania wszystkich materiałów dotyczących Izajasza niż z chęci dokumentacji historycznej dołączono do Księgi deuteronomistyczne

²⁸ Por. T. L e s c o w. *Jesajas Denkschrift aus der Zeit des syrisch-efraimitischen Krieges*. „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 85:1973 s. 315-331; H. P. M ü l l e r. *Glauben und bleiben. Zur Denkschrift Jesajas, Kap. 6, 1-8, 18*. „Vetus Testamentum”. Supplementum 26:1974 s. 25-54. Ostatnio krytyka jest nader ostrożna w przyjmowaniu „Pamiętników” – zob. H. R e v e n t l o w. *Das Ende der sog. „Denkschrift”*. „Biblische Notizen” 8/39:1987 s. 62-67; S. A. I r v i n e. *The Isaianic Denkschrift: Reconsidering an Old Hypothesis*. „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 104:1992 s. 216-231. Także sama wojna syro-efraimska jest w ogniu dyskusji – zob. Y. G i t a y. *Isaiah and the Syro-Efraimite War*. W: *The Book of Isaiah*. Red J. Vermeylen. Leuven 1989 s. 217-230; S. A. I r v i n e. *Isaiah, Ahaz and the Syro-efraimitic Crisis*. Atlanta, Ge. 1990.

²⁹ Zob. J. V e r m e y l e n. *La composition littéraire de l'Apocalypse d'Isaïe (Is 24-27)*. „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 50:1974 s. 5-38.

informacje dotyczące wystąpień Izajasza w okresie Ezechiasza i w czasie oblężenia Jerozolimy w roku 701. Być może pewną rolę odegrały tu wzory innych proroków, obejmujących częściowo urywki opowiadające (por. na przykład biografię Barucha w ramach Księgi Jeremiasza)³⁰. W każdym razie źródła piątej części, Iz 36-39, są dobrze znane (poza nieznacznymi wyjątkami, jak Psalm Ezechiasza, czyli Iz 38, 9-20).

Przedstawiony układ wydaje się najoczywistszy, choć daleki jest od wyjaśnienia wszystkich trudności literackich i kompozycyjnych. Odpowiada on najpełniej roli, jaką odegrał Izajasz przez swą działalność³¹. Unika jednostronnego traktowania go jako proroka gróźb czy też rzecznika pocieszenia narodu. Nie wdaje się też w nader skomplikowane dyskusje hermeneutyczne, oparte na stale zmieniających się hipotezach. Stara się docenić wewnętrzną jedność wszystkich materiałów, a zwłaszcza wieloetapowej pracy redakcyjnej; unika też zbytnej atomizacji i „warstwowości”³² przekazów. Dalszy etap rozważań stanowiłyby refleksje odnośnie do Iz 40-55 i 56-66, bodaj jeszcze trudniejsze niż w Iz 1-39. Jednakże pytanie postawione w roku 1983 przez D. Bourgueta³³: „Dlaczego zebrano wypowiedzi tak różne pod jedną osobą i tytułem Izajasza?” wciąż domaga się jednoznacznej odpowiedzi.

DIE ENTSTEHUNG DES JESAJABUCHES 1-39

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Entstehung des ersten Teiles von Jes 1-39 ist bis heute trotz zahlreichen kritischen Untersuchungen mit vielen Hypothesen belastet; die Herkunft der übrigen Teile des Jes 1-39 ist ebenfalls nicht völlig klar. Auch konnte man bis jetzt keine befriedigende Erklärung des ganzen Buches Jes 1-66 finden, das aus drei verschiedenen Teilen besteht und unter Namen des großen

³⁰ Zob. A. P e n n a. *Le parti narrative in Isaia e Geremia*. „Rivista Biblica Italiana” 13:1965 s. 321-346.

³¹ Istnieje ciągle rozbieżność poglądów na temat proroków izraelskich, m.in. na temat stosunku czynności charyzmatycznych i „oficjalnych”, także „politycznych”. Wielu krytyków chciałoby ciągle widzieć proroków jako funkcjonariuszy dworskich (którymi w niektórych wypadkach rzeczywiście byli), w tym także Izajasza. Por. D. L. P e t e r s e n. *The Roles of Israel's Prophets*. Sheffield 1981.

³² Na temat ewentualnych „przesunięć” u Iz 1-11 por. R. P. C a r o l l. *Inner Tradition Shifts in Meaning in Isaiah 1-11*. „The Expository Times” 89:1978 s. 301-304.

³³ D. B o u r g u e t. *Pourquoi a-t-on rassemblée des oracles si divers sous titre d'Essaïe?* „Etudes théologiques et religieuses” 58:1983 s. 171-179.

Propheten des VIII. Jahrhunderts überliefert worden ist. Beide Probleme hängen eng zusammen, umso mehr daß der erste Teil durch mehrerer spätere Zusätze ergänzt wurde. Während die vergangenen Jahrzehnten die Lösung in der Analyse von Jes 1-39 zumeist in Jes 1 suchten, weist die neuere Forschung auf den zweiten (Jes 40-55) oder gar dritten Teil (Jes 56-66) des ganzen Buches hin. Jes 1 wäre eine aktualisierende Zusammenfassung des ganzen Buches als eine der letzten Redaktionen der Schrift. Die endgültige Lösung des Problems bleibt noch aus und fordert die zeitgenössische Forschung auf zur weiteren Klärung einer ganzen Reihe von Einzelproblemen.

Zusammengefaßt von Lech Stachowiak